

Іван ПАТЕР

РЕПРЕСІЇ ТА ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ У 40-х – 50-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано репресивно-депортаційні дії сталінського режиму щодо українців Галичини на завершальному етапі Другої світової війни і початку 50-х років ХХ ст. – у період найбільшого розгортання національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях проти радянського поневолення. Показано умови перебування депортованих на спецпоселеннях. Розкрито деякі аспекти повстання політв'язнів у концтаборах ГУЛАГу.

Ключові слова: репресії, депортації, спецпоселення, спецпереселенці, політв'язні, ГУЛАГ.

Репресивно-депортаційні акції комуністичного режиму у 40-х – 50-х роках ХХ ст. щодо українців Західної України досі залишаються кривавою раною на тілі українського народу. Тепер, виходячи з принципів загальнолюдських цінностей, назріла потреба детальніше вивчати цю проблему, що стала предметом досліджень істориків, політологів та етнографів тільки з кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття. На сьогодні їй присвячено численні публікації (І. Білас, М. Бугай, Ю. Сливка, С. Кульчицький, М. Швагуляк, Б. Ярош та ін.), а також збірники документів – “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах”, “Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 1”, “«Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр. Збірник документів” тощо.

У Галичині з відновленням радянської влади у 1944 р. розпочалися нові масові арешти і вивезення на Сибір українського населення. Галичани ще добре пам'ятали довоєнний час: ув'язнення і депортації мешканців краю у віддалені райони Радянського Союзу. Свого апогею репресивні акції більшовицького режиму досягли наприкінці 1939 і в 1940-х роках. Тільки з 29 червня до половини липня 1940 р. з шести західних областей України було депортовано 37 532 родини, або 83 207 осіб, у тому числі 19 476 неодружених осіб. Усі вони були виселені в Комі, Марійську, Якутську автономні республіки, Архангельську, Новосибірську, Вологодську, Свердловську та інші далекосхідні області Росії, де працювали на різних промислових підприємствах, у лісовому та сільському господарстві¹.

---

¹ Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії / Ю. Сливка // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 т. – Львів, 1996. – Т. 1. – С. 10.

Органи НКВС заарештували майже всіх громадських і політичних діячів та активістів. На початок 1940 р., за неповними даними, було ув'язнено понад 120 визначних українських громадян. Численні арешти проведено серед поляків. Водночас розпочато масові вивезення українців та поляків у віддалені райони СРСР. Всього від жовтня–листопада 1939 р. по липень 1941 р. із Західної України було переселено близько 1 млн осіб². У листі до Ватикану від 7 листопада 1941 р. митрополит А. Шептицький наголошував, що до Сибіру було вислано, арештовано або страчено 200 тис. українців із Львівської єпархії, а всі втрати українців у Галичині сягали 400 тис.³ З усієї кількості депортованих із Західної України у 1939–1941 рр. 50% становили поляки, 30% – євреї, 20% – українці⁴.

Значимо, що у 1944 р., за рік до закінчення війни, над українським народом нависла реальна загроза його тотальної депортації. Його могла чекати така ж доля, як чеченців, інгушів, калмиків, кримських татар та інших народів, які були виселені зі споконвічних етнічних земель. Більшовицький режим робив все, щоб “покарати” українців, особливо тих, що перебували на окупованій території, опинилися в полоні чи були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Ще 7 січня 1944 р. вийшло розпорядження НКВС СРСР за підписом Л. Берії, відповідно до якого “усіх виявлених пособників на території України заарештувати з конфіскацією майна і направити до Чорногорського спецтабору” (станція Чорногорські копальні Красноярського краю)⁵.

Згодом М. Хрущов згадував, що українці уникнули долі інших депортованих народів, бо “не було місця, куди їх можна було переселити”. Тодішній нарком внутрішніх справ УРСР Рясний вихвалювався, що “кілька ешелонів моєї молодці заповнили і відправили (наддніпрянців). А потім цей наказ раптом зупинився... Кажуть, українські вожді кинулися в ноги Сталінові, благаючи зупинити виселення. І Сталін поступився”⁶.

Наймасовішими і жорстокими репресивно-депортаційні акції були у Західній Україні, населення якої брало найактивнішу участь у національно-визвольних змаганнях, а після завершення Другої світової війни тривалий час продовжувало боротьбу проти радянської тоталітарної системи за незалежну і соборну Україну, передусім у складі УПА. У березні 1944 р. з'явилося розпорядження НКВС СРСР, в якому підкреслено: “Сім'ї, у складі яких є оунівці, що перебували на нелегальному становищі, а також сім'ї засуджених оунівців, взяти на облік і виселити до тилкових областей Союзу”⁷.

Тоді ж М. Хрущов звернувся до Сталіна з пропозицією “виселити сім'ї активних учасників ОУН, УПА і УНРА у віддалені місцевості СРСР. НКВС СРСР визначити місця поселення, а визначення осіб і категорій населення, яке підлягає

² Швагуляк М. Хроніка подій в Західній Україні у 1939–1945 рр. / М. Швагуляк // Україна–Польща: важкі питання. – Варшава, 1999. – Т. 5. – С. 18.

³ Кондратюк К. Етапи та засоби реалізації депортацій українців і поляків / К. Кондратюк, Ю. Киричук, І. Лучаківська // Депортації українців і поляків: кінець 1939 – початок 50-х років. – Львів, 1998. – С. 74.

⁴ Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії. – С. 11.

⁵ Історія України / [кер. авт. кол. Ю. Зайцев]. – 2-ге вид. – Львів, 1998. – С. 335.

⁶ Науменко К. Спогади. Постаті. Вибране / К. Науменко. – Львів, 2010. – С. 477.

⁷ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / [відп. ред. Я. Лялька]. – Львів, 1993. – Кн. 1. – С. 18.

виселенню, покласти на обласні органи НКВС”. Подробиці щодо переселення були деталізовані у директиві НКВС СРСР № 122 від 31 березня 1944 р. “Про виселення до віддалених районів Красноярського краю, областей: Іркутської, Омської, Новосибірської членів родин оунівців і активних повстанців, як арештованих, так і вбитих у сутичках”⁸. У документі наголошено: “Направлення на заслання членів сімей оунівців і повстанців проводити після затвердження постанови, не чекаючи рішення Особливої наради”⁹. Неповнолітніх дітей сімей українського підпілля також було вивезено разом з їхніми рідними.

У квітні 1944 р. генерал І. Серов, який керував військово-чекістськими операціями проти українських повстанців, доповідав у Наркомат внутрішніх справ СРСР, що до виселення з України готові вже дві тисячі сімей оунівців. Вони направлялися у Красноярський край, здебільшого у Норильський район, на будівництво підприємств гірничодобувної промисловості. Загалом у 1944–1947 рр. кількома етапами у концтабори та тюрми відправлено 100 300 членів ОУН і УПА¹⁰.

У жовтні 1944 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія надіслав відповідним структурам України директиву щодо кількості переселенців, яку можуть прийняти в Сибіру, зокрема Красноярський край – 5000, Омська область – 4000 та ін. Начальник Львівського обласного управління НКВС Грушко звернувся до керівних органів про збільшення квоти переселенців. Він рапортував, що у жовтні 1944 р. підготовано до виселення 10 517 осіб (3 329 сімей) і заплановано виселити ще 15 тис. осіб¹¹.

Відповідно до постанови Державного комітету оборони СРСР № 684 від 29 жовтня 1944 р., із західних областей України було вивезено на лісорозробки в Комі АРСР, Архангельську, Молотовську (Пермську) і Кіровську області 30 тис. спецпереселенців. Згідно з інформацією заступника наркома внутрішніх справ СРСР Чернишова від 11 лютого 1945 р., 4 тис. переселенців передано для потреб лісової промисловості у Кіровську область¹². У жовтні–грудні 1944 р. із Львівської області в Красноярський край виселили 3 163 особи, з Дрогобицької – в Комі АРСР – 1 285 осіб¹³. У першому кварталі 1945 р. із західних областей виселено 23 660 осіб, а лише в червні 1945 р. вивезено ще 9 615 сімей (24 888 осіб)¹⁴.

10 квітня 1945 р. Л. Берія доповідав Й. Сталіну, що Особлива нарада* при НКВС СРСР розглянула слідчі справи 647 учасників українського визвольного руху, з них 6 засуджено до розстрілу, а 641 особу – до різних термінів покарання. Крім того, Особлива нарада засудила до заслання у віддалені райони Радянського Союзу 868

⁸ Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 303.

⁹ Патер І. Репресії / І. Патер // Історія України. – Львів, 1998. – С. 335.

¹⁰ Там само.

¹¹ Науменко К. Спогади. Постаті. Вибране. – С. 477.

¹² Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 209, 225.

¹³ Науменко К. Спогади. Постаті. Вибране. – С. 477.

¹⁴ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття / Б. Ярош. – Луцьк, 1995. – С. 79.

* Особлива нарада (особое совещание) – сумнозвісні “трійки”, які, “крім своєї основної “роботи” – винесення вироків, займалися також депортацією “ворожих елементів”.

осіб родин українських націоналістів¹⁵. На Північ СРСР вивозили й тих, які не хотіли служити в Радянській Армії. На 1 червня 1945 р. в Караганду на роботу в шахтах заслано 7 536 “ухильників”¹⁶. На початку 1946 р. начальник управління НКВС по Молотовській області доповідав у відділ спецпоселень Наркомату внутрішніх справ СРСР, що в область прибули 2 407 сімей (5 274 особи) переселенців із західноукраїнських земель, з яких 2 261 особу одразу ж відправлено на лісорозробки¹⁷. Зазначимо, що депортації відбувалися й під час проведення військово-чекістських операцій проти українського підпілля. Так, з 1 по 6 лютого 1946 р. під час операції по “очистці” населених пунктів Перемишлянського району Львівської області було виселено 152 сім’ї членів ОУН і УПА – 403 особи¹⁸.

Людей вивозили не тільки за рішеннями директивних, а й місцевих карально-репресивних органів. Згідно з наказом НКВС УРСР № 0029 від 25 лютого 1946 р., посилювалася кара за підтримку УПА – за це виселялися цілі села або їх частина. Наприклад, у Тернопільській області зі с. Слобідка вивезено 49 сімей (186 осіб), зі с. Бур’яківка – 10 сімей (32 особи)¹⁹. У Дрогобицькій області: з сіл Лисовичі – 463 сім’ї (2098 осіб), Рудники – 472 сім’ї (2 205 осіб), Стрильбич – 381 сім’ю (1 893 особи), Довге – 428 сімей (1784 особи), Дев’ятники – 218 сімей (880 осіб). Керівництво Жовківського району Львівської області 3 квітня 1945 р. доповідало, що з 10 січня по 15 березня 1945 р. з району вивезено 202 сім’ї “бандитів та їх прихильників”²⁰.

На Станіславщині з кожного села було вивезено до Сибіру по декілька родин, а з 28 сіл – повністю всіх мешканців. Зокрема село Селище Галицького району було ліквідоване за 24 години²¹.

Виконуючи постанови політбюро ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України” та від 24 березня 1945 р. “Про проведення обліку робітників і службовців на підприємствах промисловості, транспорту і в радянських установах західних областей УРСР”, було заарештовано майже 14 тис. осіб та обліковано всіх сільських мешканців віком до 15 років. Осіб, точне місцезнаходження яких не було встановлено, автоматично зараховували до учасників українського визвольного руху. Членів їхніх сімей виселяли до Сибіру як “бандпособників”²².

Відзначимо, що вивозилися не лише члени повстанських родин. 6 лютого 1946 р. секретар Львівського обкому партії І. Грушецький у доповідній записці М. Хрущову наголошував, що дії українських повстанців здебільшого спрямовані на особливо вразливі об’єкти (йшлося про напади УПА на залізниці, автомагістралі, підрив мостів та

¹⁵ “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.: зб. док. – Львів, 2010. – С. 258.

¹⁶ Золоті ворота. – Київ, 1994. – № 1. – С. 63.

¹⁷ Історія України. – С. 335.

¹⁸ “Особые папки” Сталіна і Молотова... – С. 178.

¹⁹ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях... – С. 80.

²⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 222. – Арк. 6.

²¹ Прикарпаття: спадщина віків / [голов. ред. М. Кугутяк]. – Львів, 2006. – С. 347.

²² Шаповал Ю. Війна після війни / Ю. Шаповал // Українська Повстанська Армія в боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С. 188.

інші), а потім ті ховаються у селах поблизу цих об'єктів. Тому партійний функціонер вважав за потрібне здійснити виселення з окремих сіл Львівської області у віддалені місцевості СРСР. Він подав список 406 сіл Львівщини, з яких, відповідно до рішення політбюро ЦК КП(б)У від 27 листопада 1945 р., вивезено 4 394 сім'ї – 15 388 осіб²³.

У донесенні тодішньому секретарю ЦК КП(б)У Л. Кагановичу від 23 травня 1947 р. зазначено, що від 1944 р. до 15 травня 1947 р. із західних областей України у східні та північні райони Радянського Союзу вивезено 14 862 сім'ї, а на 15 травня Особлива нарада МВС СРСР розглянула і затвердила на виселення ще 13 626 справ. Міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач ще 7 травня 1945 р. дав вказівку всім управлінням МВС західних областей допомагати органам МДБ в оформленні справ на депортацію²⁴.

Постановою Ради Міністрів СРСР № 3214–1050/с від 10 вересня 1947 р. зобов'язувалося переселити 20 тис. сімей із Західної України на роботу в рудники і вугільну промисловість східних районів СРСР, а 5 тис. – в Омську область на промислові підприємства і в сільське господарство²⁵.

Останній масовий вивіз 19–21 жовтня 1947 р. розпочався у всіх західних областях України одночасно – о 2.00 ночі в містах і о 6.00 у селах шляхом оточення і суцільних облав. Тоді в регіоні було виселено 26 332 родини – 77 791 особу, в тому числі чоловіків – 18 886, жінок – 35 152, дітей – 22 174. Кількість виселених органами МДБ у різних областях становила: Рівненська – 3 768 сімей (11 347 осіб), Волинська – 2 711 (9 050), Львівська – 5 223 (15 920), Тернопільська – 5 001 (13 508), Станіславівська – 4 512 (11 883), Чернівецька – 613 (1 627), Дрогобицька – 4 504 (14 456). Для їхнього переселення використано 44 тис. залізничних вагонів, задіяно 13 592 співробітників Міністерства внутрішніх справ і військовослужбовців Радянської армії²⁶. Для охорони ешелонів зі спецпереселенцями МВС СРСР виділено 1 250 бійців і офіцерів конвойних військ. Кожний ешелон до місця призначення супроводжував начальник з числа офіцерів Міністерства внутрішніх військ²⁷.

21 380 сімей або 60 814 осіб-переселенців були направлені на роботу у вугільну промисловість східних районів СРСР: на комбінат “Кузбасуголь” 10 273 сім'ї (30 251 осіб), план – 10 тис. сімей; комбінат “Челябинсуголь” – 3 728 сімей (10 495), план – 3 тис. сімей; комбінат “Молотовуголь” – 1 743 сім'ї (4 976), план – 2 тис. сімей; комбінат “Карагандауголь” – 3 143 сім'ї (8 191) – план 3 тис. сімей; комбінат “Востсибуголь” – 1 834 сім'ї (5 203) – план – 1,5 тис. сімей. Вугільні підприємства Красноярського краю поповнилися 650 сім'ями (1 608 осіб), план – 500 сімей. В Омську область МВС СРСР фактично направило 5 302 сім'ї, або 15 378 осіб, при плані 5 тис. сімей²⁸. Крім українців, виселенню підлягали німці-репатріанти, яких у 1945–1947 рр. нараховувалося 6 255 осіб. На засланні також перебували 3 631

²³ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 26–54; Реабілітовані історією. Львівська область. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 251–272.

²⁴ Патер І. Репресії. – С. 335.

²⁵ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях... – С. 80.

²⁶ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 299–300.

²⁷ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 292.

²⁸ Там само.

засуджених “фольксдойч” і члени їх сімей. Відповідно до директиви МВС СРСР № 97 від 20 квітня 1946 р., вислано 4 216 колишніх поліцейських, власівців та інших осіб, які служили у німецьких стройових формуваннях. Всього на 23 листопада 1948 р., за даними МВС СРСР, з України виселено 131 935 осіб²⁹.

За даними відділу спецпоселень НКВС СРСР, на середину листопада 1947 р. тільки у Кемеровській і Карагандинській областях та в Красноярському краї перебувало 25 877 сімей, тобто близько 80 тис. спецпереселенців із Західної України³⁰. Депортовані особи були поселені в Казахській РСР, Комі та Удмуртській АРСР, Красноярському краї, Архангельській, Вологодській, Іркутській, Кемеровській, Кіровській, Молотовській, Новосибірській, Омській, Свердловській, Тюменській, Челябінській, Читинській областях³¹.

Працездатні переселенці підлягали примусовій роботі, найперше у копальнях. Сім'ї, які не мали працездатних осіб, потерпали від злиднів. Таких у 1947 р. було 3 536 родин (7 186 осіб). Тільки в кінці 1947 р. МВС СРСР прийняло рішення про виділення їм безплатних харчів. Це були голодні пайки – на одну особу виділялося 150 г борошна, 50 г крупи, 15 г солі, 15 г цукру лише для дітей. Пропонувалося виділити цим родинам 6500 м бавовняної тканини, 2200 пар шкіряного взуття, в тому числі 800 пар дитячого взуття і 800 дитячих пальт. Одяг і взуття видавали тільки за готівку³². В Удінському ліспромгоспі Вологодської області, наприклад, дітям на харчування видавався тільки хліб по 400 г на день, а тим, хто не працював – 300 г на добу.

Виокремимо питання, що стосується харчування в'язнів концтаборів ГУЛАГу. У раціон денної норми в'язнів входило: 600 г ячмінного хліба найгіршої якості, тричі на тиждень м'ясо по 20 г, різні сушені овочі – 150 г, жири – 15 г, борошно – не видавалося, солена риба – чотири рази на тиждень по 60 г, крупа ячмінна або “сечка” – 120 г, цукор “пісок” – 20 г, вода, сіль – без норми. Калорійність денної їжі в'язнів – 1200 ккал.

Згідно з нормами, прийнятими в СРСР, калорійність добового харчового раціону робітників, які виконували особливо важкі фізичні роботи без використання механізації (праця під землею, робота на лісоповалі, праця каменярів, вантажників, землекопів та інших), повинна складати від 3900 до 4300 ккал. Крім того, для робітників Крайньої Півночі калорійність добового раціону мала бути вищою на 10–15% від встановлених норм. Для порівняння наведено денну норму харчування сторожових собак воєнізованої охорони в концтаборах ГУЛАГу: м'ясо волове або свинина – 500 г, крупа – 400 г, борошно – 100 г, картопля – 250 г, капуста – 250 г, хліб – 400 г³³. Залишимо це без коментарів. Для оперативного вирішення проблеми вивезення, як уже зазначено, при наркоматі внутрішніх справ СРСР було утворено спеціальний орган – Особлива нарада. За його рішенням виселення у 1944–1946 рр. проводилося терміном на 5 років. Однак цього виявилось замало, і за новою ухвалою, депортація у 1947–1948 рр. проводилася вже на 8–10 років і навіть безстроково.

²⁹ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 300.

³⁰ Історія України. – С. 336.

³¹ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 303.

³² Літопис нескореної України... – Кн. 1. – С. 295.

³³ Реабілітовані історією... – Кн. 1. – С. 246.

За рішенням особливої наради і вироками Воєнних трибуналів військ НКВС-МВС у 1944–1947 рр., на заслання на різні терміни під нагляд органів держбезпеки відправлено 3 968 учасників визвольного руху та членів їх родин, з них 1 764 у Красноярський край, в Тюменську область – 1 172, Казахстан – 440, Далеку Північ – 388, Новосибірську область – 181, в інші місця – 23 особи³⁴. На 1 січня 1949 р. особливою нарадою виселено 112 633 особи із сімей активних учасників українського визвольного руху, з них терміном на 5 років – 24 730 осіб, на 8–10 років і безстроково – 87 903 особи³⁵.

Західноукраїнське населення було виселено не тільки за збройну боротьбу, але й за інші “гріхи”. Депортовано найчастіше сім’ї, які не вступали до колгоспів, відмовлялися віддати коня, корову або сільськогосподарський інвентар під час проведення так званого розкуркулення. Тотальна депортація селянських родин під час примусової колективізації особливо здійснювалася у 1947–1948 роках. Наприклад, у доповідній записці Дрогобицького обкому КП(б)У від 27 жовтня 1947 р. “Про виселення сімей активних учасників оунівсько-бандитського підпілля” вміщено докладну соціально-політичну характеристику депортованих, підтверджено антинародну й антиукраїнську суть дій радянської влади на західноукраїнських землях, особливо у проведенні колективізації. З області вивезено у віддалені райони Радянського Союзу 4 559 родин, або 14 486 осіб, у тому числі 3 613 мужчин, 6 410 жінок, 4 463 дитини. У складі вивезених 2 698 родин (8 356 осіб) раніше засуджених учасників визвольного руху, вбитих підпільників – 916 родин (2 912 осіб), тих, хто перебував на нелегальному становищі – 672 сім’ї (2338 осіб) і “бандпосібників” – 273 сім’ї (909 осіб). Соціальний склад переселених: заможні селяни, т. зв. “куркулі” – 432 родини (1459 осіб), середняки – 3 146 сімей (10 182 особи), бідняки – 792 сім’ї (2 458 осіб), колгоспники – 6 родин (20 осіб), службовці – 53 родини (156 осіб) та робітники – 78 родин (99 осіб). “Виселення родин активних учасників оунівсько-бандитського підпілля в районах і містах області, – зазначалося у доповідній записці, – проведено організовано, без ексцесів і будь-яких банд проявів”³⁶.

З наведених даних видно, що абсолютну більшість – 4 022 родини (12 759 осіб) становили категорії населення, інтереси яких мала захищати радянська влада і від імені яких душила національно-визвольний рух. З іншого боку, бачимо, чий інтереси відстоювали ОУН і УПА, які соціальні групи села підтримували їхню самовіддану боротьбу.

У квітні 1951 р. Дрогобицький облвиконком ухвалив: “З метою очищення населених пунктів від куркульських родин, які вороже поставились до колгоспів, вислати за межі області 19 родин”. Отже, було виселено 75 осіб з Рудківського, Дрогобицького, Жидачівського, Славського, Нижанковицького, Боринського, Самбірського, Нижне-Устрицького, Стрілківського і Сколівського районів. Це були заможні селяни, що мали власні великі господарства (8–12 га землі, 3–5 коней і 3–8 корів), які не хотіли вступати до колгоспів і віддавати нажите багатолітньою працею добро. Чимало членів

³⁴ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 306.

³⁵ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях... – С. 80.

³⁶ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 285–286.

родини т. зв. куркулів або перебували в ОУН чи УПА, або всіляко допомагали повстанцям і підпільникам³⁷.

Примусове вивезення досить часто супроводжувалося побоями, наругою над людською гідністю. Воно стало нормою у боротьбі з тими, хто не сприйняв радянської влади, а тим більше її дії у насадженні тоталітарного режиму. Дмитро Куп'як у книзі “Спогади нерозстріляного” так описав виселення своїх батьків: “У ніч на 22 травня енкаведисти з допомогою сільських десятників Гершка Каравана та Івана Зерського обступили наше господарство, а чотири з них вдерлися до хати, розбивши двері... Вийшовши на подвір'я з образом, мама впала на коліна, просячи свого чоловіка і невістку зробити те саме, щоб востаннє помолитися Богові на своїй рідній землі. Побачивши, може вперше, віками усталений звичай в Україні (прощання з рідною землею), незнаний на хамській і суворій Московщині, енкаведист спересердя прикладом рушниці вибив образ з рук мами і сильним ударом чобота вдарив маму в бік... Тато з усієї сили відштовхнув садиста від мами, проказуючи: “За що б'єш немічну жінку, гаде? Кілька ударів прикладами по голові – й тато впав непритомний на землю. Облитого кров'ю садисти кинули непритомного тата у вантажне авто, а потім братову і маму, яка за той час все ж таки встигла вхопити розбитий лежачий на землі образ Богоматері”³⁸.

Впродовж 1944–1952 рр. із західних областей України виселено 65 906 родин загальною кількістю 203 662 особи³⁹. Це підтверджувала й постанова президії ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. “Про політичне і господарське становище західних областей Української РСР”. У ній зазначено, що у 1944–1952 рр. у цих областях репресовано 500 тис. осіб, у тому числі вбито 153 тис. і вислано за межі України 203 тисячі⁴⁰. Кількість депортованого населення із західних областей: 1944 р. – 12 762 особи, 1945 р. – 17 497, 1946 р. – 6 350, 1947 р. – 77 808 (наймасовіші вивезення), 1948 р. – 817, 1949 р. – 25 527, 1951 р. – 18 523, 1952 р. – 3 229 осіб. За категоріями це були: “...учасники банд націоналістичного підпілля”, “бандпосібники”, члени їх родин – 182 543, куркулі та члени їх родин – 12 135, єговісти і члени їх родин – 8 984 особи. Найбільше вивезено із Львівської області – 42 883, Станіславської – 40 692, Дрогобицької – 35 623, Тернопільської – 32 069, Рівненської – 26 131, Волинської – 21 966, Чернівецької – 4 298 осіб⁴¹.

Становище депортованих людей було жахливим і, по суті, безправним. Хоч відповідно до постанови РНК СРСР № 35 від 8 січня 1945 р., спецпереселенці, в тому числі члени родин українських повстанців і підпільників, у місцях поселення користувалися всіма правами громадян Радянського Союзу, проте вони не мали права вільного виїзду за межі населеного пункту, де проживали. Кожному спецпереселенцю оголошувалося його правове становище відповідно до вищезгаданої постанови, а також було попереджено про кримінальну відповідальність за втечу з місця поселення.

³⁷ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 301–305.

³⁸ Куп'як Д. Спогади не розстріляного / Д. Куп'як. – Торонто; Нью-Йорк, 1991. – С. 130.

³⁹ Національні відносини в Україні у ХХ ст.: зб. док. і мат. – Київ, 1994. – С. 328.

⁴⁰ Сливка Ю. Селянський опір радянізації західних областей / Ю. Сливка, М. Сеньків // Історія українського селянства. Нариси: в 2-т. – Київ, 2006. – Т. 2. – С. 391.

⁴¹ Винниченко І. Примусове виселення 1920-ті – початок 1950-х років / І. Винниченко // Золоті ворота. – Київ, 1994. – № 1. – С. 62.

Охорона спецпоселенців у місцях проживання не передбачувалася. Однак МВС СРСР, відповідно до постанови РНК СРСР № 34–14/с від 8 січня 1945 р., у місцях проживання для “забезпечення державної безпеки, охорони громадського порядку і попередження втеч спецпереселенців з місць їх проживання, а також контролю за їх господарсько-трудовим влаштуванням” організувало спецкомендатури.

Коменданти були зобов’язані: вести облік спецпереселенців і нагляд за ними, виявляти серед них антирадянськи настроєних, а також кримінально-злочинні елементи; здійснювати контроль за господарським і працевлаштуванням; приймати спецпереселенців на місце їх проживання, приймати від них скарги, заяви і забезпечувати відповідні заходи; видавати спецпереселенцям дозволи на право тимчасового виїзду за межі району розселення, який обслуговувала комендатура.

З метою попередження і запобігання втеч, органи МВС проводили агентурно-оперативний нагляд за спецпереселенцями. Створено групи сприяння із затримки втікачів, а на великих залізничних станціях оперативні заслони. Про втікачів МВС повідомляло органам МДБ на залізничному транспорті і за місцем попереднього проживання. За втечу з місця поселення спецпереселенці притягувалися до судової відповідальності. Ухвалою суду термін заслання замінювався ув’язненням у виправно-трудових таборах. Щоб залякати виселенців, вироки судових органів оголошувалися всім спецпереселенцям, які проживали в одній місцевості із засудженим за втечу⁴².

За даними МВС СРСР, із 76 192 членів родин активних учасників визвольного руху, вивезених із західних областей України у листопаді–грудні 1947 р., на 1 лютого 1948 р. з місць поселення втекло 875 осіб, з них затримано 515 осіб, було розшукувано 360 втікачів⁴³. Тому міністр внутрішніх справ СРСР пропонував за самовільний виїзд (втечу) із місць обов’язкового проживання притягати до кримінальної відповідальності до 20 років каторжних робіт⁴⁴.

У грудні 1948 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач порушив перед союзним відомством клопотання про довічне поселення всіх виселених із Західної України, терміни заслання яких у рішеннях Особливої наради при МДБ УРСР не визначені. Йшлося про 41 682 родини (115 471 особу). Міністр у проханні зазначав: “Враховуючи оперативну обстановку в західних областях УРСР та виселення родин бандитських і націоналістичних елементів, яке проводиться там на підставі постанови Ради Міністрів СРСР № 3728–1524 від 04.10.1948 року, МВС УРСР вважає недоцільним повернення до місць попереднього проживання виселених оунівців”. 6 квітня 1950 р. Рада Міністрів СРСР таємною постановою № 1398–508сс скасувала терміни заслання переселених за 1944–1949 рр. осіб і ухвалила, що всі вони депортовані навічно. На виконання цієї постанови 15 квітня 1950 р. МВС СРСР видало наказ “Про оголошення виселенцям-оунівцям щодо замешкання їх навічно у спецпоселеннях”⁴⁵.

За даними МВС СРСР, на підставі директив НКВС СРСР № 122 від 31 березня 1944 р. і № 130 від 7 липня 1944 р. всього спочатку було виселено 3 486 701 особа. На

⁴² “Особые папки” Сталіна і Молотова... – С. 400–402.

⁴³ Там само. – С. 402.

⁴⁴ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях... – С. 81.

⁴⁵ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 / І. Білас. – Київ, 1994. – Кн. 1. – С. 189–191.

1 липня 1950 р. на обліку спецпоселень перебувало 2 607 950 осіб (677 589 сімей), з них у місцях ув'язнення – 55 635, втікачів – 5 246, в будинках інвалідів і дитячих закладах – 2 874, інші втрати – 1 726 осіб. Із 2 542 469 осіб на роботах у різних галузях народного господарства було зайнято 1 469 455 осіб⁴⁶.

Найбільше спецпоселенців на 1 липня 1950 р. перебувало у Казахстані – 895 109 осіб, з них 7 349 – члени ОУН та УПА і їхні родини, яких записано під графою “оунівці”, у Красноярському краї – 137 876 осіб (8 446 “оунівців”), у Хабаровському краї – 33 544 осіб (19 370 “оунівців”), у Кемеровській області – 154 134 спецпоселенців (28 516 “оунівців”), у Молотовській області – 90 860 осіб (11 057 “оунівців”), в Омській області – 84 016 осіб (13 915 “оунівців”) та в інших місцевостях Росії. Всього на цей час на спецпоселеннях знаходилося 136 988 “оунівців”, з яких на 1 серпня 1950 р. 81 536 осіб працювали у різних галузях народного господарства, але найбільше у вугільній промисловості – 25 501, на лісорозробках – 22 076, у колгоспах – 6 485, радгоспах – 4 570 осіб та ін.⁴⁷

Згідно з указом президії Верховної Ради СРСР від 11 березня 1952 р. “Про направлення на спецпоселення засуджених, що відбули покарання”, вони після закінчення терміну покарання направляються на вічне поселення під нагляд органів МДБ СРСР до місця проживання їхніх сімей. У разі відсутності на спецпоселеннях рідних, українські націоналісти та їх посібники після відбуття терміну покарання звільнюються з таборів, колоній і тюрем на загальних підставах. Однак, враховуючи те, що певна категорія учасників націоналістичного підпілля не притягувалася до кримінальної відповідальності, а відповідно до рішення уряду, скеровувалася на вічне поселення під нагляд органів МДБ, Міністерство держбезпеки СРСР вважало за необхідне поширити на всіх звільнених, незалежно від наявності у них у місцях поселення сімей чи родичів, дію указу президії Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1948 р. про кримінальну відповідальність за втечу з місця поселення⁴⁸.

На 10 лютого 1956 р. на засланні знаходилося 136 228 членів ОУН, бійців УПА, їхніх родин і посібників, виселених із Західної України у 1944–1952 роках⁴⁹. Після смерті Сталіна ставлення до виселенців майже не змінилося. 5 липня 1954 р. була прийнята постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про зняття деяких обмежень у правовому становищі спецпереселенців”. Однак у ній було обумовлено, що вона не поширюється на українських націоналістів. У 1955–1958 рр. на підставі урядових постанов в місцях спецпоселень було знято з обліку майже 169 тис. осіб. Проте 38 252 учасника українського визвольного руху та їхніх сімей примусово залишили в місцях спецпоселень. На початок 1959 року на звільнення зі спецпоселень подали заяви 29 320 осіб, але 27 719 – відмовлено⁵⁰.

Радянсько-партійні органи не давали дозволу на поселення в рідних місцях. Керівні органи Львівської області розглянули 9 414 клопотань, але дозвіл отримали лише 5 732 особи, відмовлено у проживанні 3 682, з яких 831 особа виїхала за межі

⁴⁶ Депортації. Західні землі України... – Т. 2. – С. 313.

⁴⁷ Там само. – С. 314, 316–317.

⁴⁸ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 307–308.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях... – С. 82.

області. На 30 вересня 1959 р. на території Львівщини проживало 7 392 колишніх вивезених, які повернулися самовільно⁵¹. Однак багатьом з них так і не судилося вернутися на Батьківщину.

Зазначимо, що дуже багато засуджених українців – борців проти тоталітарного режиму відбували покарання у таборах ГУЛАГу. У його складі були табірні поселення, в найбільших з яких перебувало не менше 100 тисяч в'язнів на рік. Надзвичайно суворими, режимними, де ув'язнені зазнавали витончених тортур і знущань, були табори особливого призначення (ТОП). Виправно-трудова табори (ВТТ; по-російськи – исправительно-трудова лагеря – ИТЛ) виділились з таборів особливого призначення. Назва ИТЛ “виникла” 1934 р., коли офіційно утворено ГУЛАГ під керівництвом НКВС СРСР. Також була ще низка спецлагів (спецтабів) – особливо режимних і секретних таборів, які з'явилися у 1948 році⁵². Декілька спецлагів утворювали один концтабір. Наприклад, до складу концтаборів Норильська “Горлаг”, що мали № 384, входило 30 спецтаборів, у районі Красноярська під № 235 нараховувалося 100 таборів, у районі Прокоп'євська (Кемеровська область) під № 247 “ховалося” 28 робочих зон (таборів), і так по всій московсько-советській імперії. У Північному Казахстані 1932 р. була створена одна із гілок ГУЛАГу – “Карлаг” – Карагандинські табори. У “Карлазі” виконувалося чимало робіт – від сільськогосподарських до видобутку вугілля, кольорових металів, будівництва. Від 1932 до 1956 р. через “Карлаг” пройшло більше, ніж два мільйони в'язнів⁵³. Найбільша кількість в 1945–1954 рр. перебувала у спецтаборах: Воркута (Речлаг), Інта-Абезь (Мінлаг), Ухта (Ухт Печлаг), Саранськ-Потьма (Дублаг), Караганда (Карлаг), Кенгір-Джезказган (Степлаг-казахські степи), Норильськ (Горлаг), Колима (Берлаг) та ін.⁵⁴

На засланні, у таборах ГУЛАГу наші земляки не корилися комуністичному режимові. Члени ОУН і УПА будили національну свідомість в'язнів інших національностей, створювали серед каторжан нелегальні групи і організації. Так, Михайло Сорока, який ще з 1940 р. перебував у воркутинських таборах і працював гірничим інженером, створив спільно з в'язнями таборів Воркути, Ухти, Інгарки, Котласу велику підпільну організацію “ОУН–Північ”⁵⁵.

Учасники українського визвольного руху, що перебували у радянських концтаборах, виступали застрільниками боротьби в'язнів проти існуючого режиму. У відозві ОУН “До насильно вивожуваних на Сибір і на большевицькі каторжні роботи!” йшлося: “Московсько-большевицькі імперіалісти думають, що вирвавши Вас із рідного середовища і кинувши на люту каторгу, вони послаблять визвольну боротьбу на наших землях. Вони думають, що між чужими людьми Ви не зможете “бунтуватися”; що не маючи підтримки з боку своїх однодумців, Ви не відважитесь боротися проти СРСР; що будете боятися говорити слова правди своїм незанимим друзям, що забудете на чужині про свій народ і його змагання. Вони думають, що в

⁵¹ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 336–337.

⁵² Там само. – С. 371–372.

⁵³ Губка І. Правда про Норильськ (повстання 1953 року) / І. Губка. – Львів, 2005. – С. 16–17.

⁵⁴ Там само. – С. 371–372.

⁵⁵ Республіканець. – Львів, 1991. – № 2. – С. 77–79.

снігах Сибіру і в томних підземеллях рудників і шахт зламається Ваш волелюбний дух і згасне, здушений морозним вітром, Ваш патріотизм.

Дружно ставтеся до своїх братів-українців зі Сходу і до всіх співдрузів з-поміж інших поневолених Москвою народів. Говоріть їм про боротьбу українського народу, про українських повстанців і революціонерів, про їхні бої, роботу, героїзм”. Закінчувалася відозва закликком не припиняти боротьби за самостійну Україну “ні в сибірських таборах, ні в середньоазійських степах”⁵⁶. Відомий російський письменник О. Солженіцин у книзі “Архіпелаг ГУЛАГ” підкреслював, що українські політичні в’язні започаткували у концтаборах національний рух, внаслідок якого зародилися і зміцнилися національні центри: український, об’єднаний мусульманський, естонський та литовський.

В кінці 1940-х – на початку 1950-х років табори ГУЛАГу не раз потрясли стихійні бунти, страйки і повстання. Це були виступи в’язнів не тільки проти жахливих умов існування й знущань табірної начальства та криміналітету, але й проти всієї комуністичної системи. У 1948 р. відбулося повстання в’язнів на “стройке № 501” вздовж залізниці Воркута–Лабитнанги.

На початку вересня 1949 р. у таборі № 1 м. Інти політв’язні створили конспіративний центр з підготовки повстання, до якого хотіли залучити в’язнів інших таборів. Було створено детальні схеми та характеристики кожного об’єкта Інти. “Координаційний комітет”, план повстання і вся організація отримали назву “Північне саяво”. У таборі № 1 на той час перебувало 4 560 в’язнів, з них 60% – українці зі всіх областей України. З їх числа було сформовано три курені по 450 осіб і рота смертників-добровольців з 30-ти в’язнів. Крім українських куренів, було сформовано російські, литовські, латиські та білоруські роти. Підготовку до повстання перервано 3 лютого 1950 р. через засланого провокатора⁵⁷.

Над 31 учасником підготовки повстання в Інти відбувся закритий судовий процес, який тривав 10 днів. 26 жовтня 1950 р. оголошено вирок: 11 осіб засуджено до розстрілу, 15 – до 20 років таборів особливого режиму. 27 червня 1951 р. Військова колегія Верховного Суду переглянула цю справу і не знайшла у діях в’язнів складу злочину, оскільки вони були в умовах, що вимагали самооборони від глузу та сваволі. Усіх, навіть засуджених до розстрілу, було реабілітовано⁵⁸.

Навесні 1953 р. відбувся страйк в екібастузькому концтаборі, під час якого загинуло 50 в’язнів⁵⁹. Від 26 травня по 1 липня 1953 р. тривало Норильське повстання, яке охопило всі концтабори і зони каторжан: жіноча 4-та, 5-та, “Медведка”, “Касркан” та ін. 40 тис. в’язнів відмовилися працювати. Було висунуто вимоги: переглянути всі справи, звільнити малолітніх, дозволити побачення з рідними, писати більше двох листів на рік, скоротити робочий день, зняти номери, не закривати на ніч бараки. Деякі з вимог були задоволені, але в’язні не припиняли боротьби. Більш як півтора місяця тривала непокора у каторжній зоні, яка проходила під гаслом “Воля або смерть”. Проти них було кинуто війська, внаслідок чого вбито 76 осіб, поранено понад 300.

⁵⁶ Реабілітовані історією. Львівська область. – Кн. 1. – С. 350–351.

⁵⁷ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 470–471.

⁵⁸ Там само. – С. 471.

⁵⁹ Історія України. – С. 336.

Близько тисячі в'язнів звели на виселок “Наdejда” і за кілька тижнів їх відправили на Колиму, до Іркутського і Володимирського централів. В інших зонах теж було застосовано зброю: 164 особи вбито, скількох поранено – невідомо⁶⁰.

1 липня 1953 року – день кривавого розстрілу в'язнів 5-ї зони у Норильську – назавжди увійшов в історію руху опору політв'язнів ГУЛАГу. Учасник Норильського повстання Іван Губка описав події того дня: “Скільки в'язнів тоді назавжди залишилося у вічній мерзлоті Норильська, перераховувати не було можливості, навіть приблизно неможливо сказати. Після шалених куль, хто залишився живий, йому було не до рахунку або навіть встати і спокійно зорієнтуватися. Були припущення: одні казали близько сімсот, інші – більше як триста, а були й такі, що казали більше ніж сотня... Той, хто залишився живий, дивився на великий цвинтар, який ще трохи дихав, почув прохання друзів, щоб їх «дорізали». На побойщі лежали ті, кого кулі пришили до землі, здебільшого назавжди”⁶¹.

У липні–серпні 1953 р., за статистикою політв'язнів Воркути, від страйків-повстань у концтаборах і на шахтах загинуло 483 особи і 780 поранено, з них 60% – українці⁶².

17 травня 1954 р. спалахнуло повстання в Кенгірі (спеціальний табір ГУЛАГ у Казахстані), в якому взяли участь 15 тис. політв'язнів⁶³. Засуджені поставили вимоги: покарати винних за вбивства і розстріли в'язнів, відпустити усіх малолітніх і засуджених по “особому совещанню”, переглянути всі справи, звільнити з табору всіх жінок та інші. Акції непокори тривали 40 днів. У цей час діяв пропагандистський центр, в'язні видавали газету, влаштовували концерти, складали листівки, які за допомогою змія пускали за зону, мали власну короткохвильову радіостанцію, яка провела декілька передач, а також свій гімн, слова та мелодію якого написав Михайло Сорока⁶⁴. 27 травня повстання було придушене військами. У його ліквідації, крім піхотної дивізії, брали участь танки Т-34 та бойові літаки. Точної кількості жертв немає. За неповними даними, загинуло понад 560 в'язнів, з них 200 жінок⁶⁵.

Акції непокори, страйки та повстання похитнули всю систему ГУЛАГу. Вони показали світові незламність політв'язнів, змусили більшовицьке керівництво піти на деякі поступки. Можна стверджувати, що українські політв'язні, які, на жаль, становили там більшість, внесли найвагомійший вклад у боротьбу за права людини у таборах і в'язницях Радянського Союзу. Ні в тюремних застінках, ні в концтаборах, ні насильницьким вивезенням на Сибір не вдалося тоталітаризмові зламати український дух.

⁶⁰ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 471–472; Губка І. Правда про Норильськ... – С. 124–126.

⁶¹ Губка І. Правда про Норильськ. – С. 121–123.

⁶² Історія України. – С. 336.

⁶³ Порендовський В.-І. У кігтях Степлагу (Кенгір 1949–1954) / В.-І. Порендовський. – Львів, 2005. – С. 215.

⁶⁴ Там само. – С. 210–214.

⁶⁵ Літопис нескореної України. – Кн. 1. – С. 473.

Иван Патер. Репрессии и депортации населения Галичины в 40-х – 50-х годах XX века

Проанализированы репрессивно-депортационные действия сталинского режима в отношении украинской Галичины на завершающем этапе Второй мировой войны и в начале 50-х годов – в период наибольшего развертывания национально-освободительной борьбы на западноукраинских землях против советского порабощения. Показаны условия проживания депортированных на спецпоселениях. Раскрыты некоторые аспекты восстания политзаключенных в концлагерях ГУЛАГа.

Ключевые слова: репрессии, депортации, спецпоселение, спецпереселенцы, политзаключенные, ГУЛАГ.

Ivan Pater. Repressions and deportations of the population of Galicia in the 40's – 50's of XX century

In article the repressive Stalinist deportation action on Ukrainian Galicia in the final stage of World War II and the early 50's – during the largest deployment of the national liberation struggle in Western Ukraine against Soviet oppression are analyzed. The conditions of deported in special settlements are showed. Some aspects of mutinies of political prisoners in Gulag camps are revealed.

Key words: repression, deportation, special settlements, special settlers, political prisoners, Gulag.